

A névkutató Szabó T. Attila

Az előttem szólók igazának egyértelmű elismerése mellett állítom, és remélem, bizonyítani is fogom, hogy Szabó T. Attila elsősorban és mindenképpen a magyar névtan legeredményesebb gyűjtője, leglogikusabb rendszerezője és legkiválóbb kutatója volt.

Kétségtelen tény, hogy (mint majdnem minden filosz ember) a bölcsészetre ő is az irodalom irányából érkezett: első publikációi, doktori disszertációja irodalomtörténeti jelle-

gű és irodalomtudományi igényű volt. Jóval későbbi bizonyítéka ennek a „Haja, haja virágom” című szép virágének-összeállítás, amely azonban Benkő Samu tanúsága szerint csak „pótcselekvésképpen”, ha nem éppen kényszer hatására került kiadásra, mint ahogyan a „Balladák könyve” szerkesztését sem a saját kezdeményezésére vállalta és végezte. Arról pedig ne is beszéljünk, hogy a nagy értékű és világhírnevet szerző „Erdélyi magyar szótörténeti tár” hogyan született, mert erről ő maga írta a következőket (kiemelések tőlem – H. M.): „Nem elméleti meggondolás eredményeképpen és nem is hirtelenjében született meg egy erdélyi szótörténeti tár megteremtésének gondolata. A más irányú, főként helynévtörténeti irányulású levéltári kutatás mindennapos gyakorlatában észrevétlenül alakulatott, csaknem két évtizedig érlelődött és érett végül is elodázhatatlan feladattá az a terv, hogy a levéltári munka során gazdag és színes anyagból a helynévtörténeti adatok mellett a kutató jegyezzen ki minden más, elsősorban a nyelvtörténeti vizsgálódás szempontjából jelentősnek látszó adalékot.” (SzT. 1: 11.) Hogy azután a fő kutatási téma, a helynevek helyett e „melléktermék” lett Szabó T. Attila legismertebb és nemzetközileg is leginkább értékelt munkája, azt részben hallottuk eddig is, részben magam is szólok róla, de az utókor – remélhetően – nem fogja megérteni. Tisztelt Hallgatóim közül is csak azok, akik még emlékeznek a második világháború utáni diktatórikus időkre, s nem felejtik annak magyarországi nemzetellenes és romániai magyarellenes politikáját.

Az kétségtelen, hogy Szabó T. Attila a nyelvészetben belül elsődlegesen (legalábbis időben) a nyelvjáráskutatással ismerkedett meg, amikor a teológia elvégzése után beiratkozott a Kolozsvári Egyetem magyar–angol szakára, és Csűry Bálint kolozsvári professzor népnyelvkutató csoportjába bekerült. Hogy mégis a helynevek és azok története iránt nagyobb volt a vonzódása, az korai levéltári munkásságának, valamint Mályusz Elemér, Gombocz Zoltán, Györffy István és Pais Dezső intencióinak hatására történt. Az előzőhöz tudni kell, hogy másodéves teológus korában (1925–26-ban) Rockefeller-ösztöndíjban részesült, s be kellett járnia az Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltárába, ahol Kelemen Lajos bevezette a kutatás módszertanába, majd 1928-ban a dési református egyház levéltári, irattári gyűjteményének rendezésére kapott megbízást. A helynevek kutatására pedig a fősorolt és a helyneveket is messzemenően értékelő történész, néprajzos és nyelvész tudósoktól kapott ösztönzést, amikor állatalansága idején 1932–33-ban a Külföldiek Kollégiumának ösztöndíjasaként Budapesten töltött fél évet. Ekkor Pais Dezső hívta föl a figyelmét PESTY FRIGYESnek az akkor a Nemzeti Múzeum Kézirattárában található (nyugodtan mondhatjuk: elfekvő) helynévgyűjtésére, s itt találkozott Szabó T. Attilában a levéltárak iránti korai vonzalom a helynevek értékeinek, érdekességeinek a fölismerésével. Ő volt az első, aki nemcsak tudomásul vette ennek a XIX. századi nagy helynévkincsnek a jelentőségét, hanem fölhasználta már első ilyen jellegű publikációjában, az 1932-ben megjelent „Közép-Szamos vidéki határnevek”-ben, majd „Dés helynevei”-ben (1937.), „Gyergyói helynevek a XVII–XIX. századból” című könyvében és a hatalmas anyagú „Kalotaszeg helynevei”-ben (1942.). Hogy valamennyi munkájában nem találhatók meg a PESTY-féle adatok, annak magyarázata a Magyarországra utazás, az itteni kutatás nehézsége volt. Tizenöt év alatt (1932 és 1946 között) 14 nagy munkát jelentetett meg a romániai magyar helynevek témaköréből. Mellettük igen fontos és hasznos volt a XIX. századi magyar helynévkutatás történetének összefoglalása (1944.). Mindezekkel párhuzamosan számtalan helynévkutatást népszerűsítő tanulmányt, cikket, ismeretterjesztő írást adott közre, amelyeknek a fősorolása is hosszadalmas volna; értékük fölbecsülhetetlen, módszertanilag kiválóak, hatásuk azonban – sajnos – minimális volt. A világháború eseményei, a bécsi döntések semmissé tétele nem adott lehetőséget arra, hogy e közlemények nyomán alakuljon ki a szervezett, módszeres helynévkutatás magyar nyelvetterületen. Még a Vég József irányításával elkezdett országos nagy hely-

névgyűjtés sem fogadta meg tanácsait, nem tette magáévá módszereit, csak lassan és helyel-közzel hasznosította tanulságait.

A helynevek mellett eleinte keveset foglalkozott Szabó T. Attila a személynevekkel. Korai cikkeiben is inkább a helynevek melléktermékeként közölt személyneveket, mint Szásznyíres könyvében az 1784. évi telekbirtokosi névsort, a korabeli (1935. évi) telektulajdonosok neveinek felsorolását, vagy a helynevekben szereplő személyneveket elemezte (A személynevek helyneveinkben, 1940.). Személynévkutatása jóval a háború után, 1956-ban kezdődik. Ennek oka mindenképpen politikai, s ma már szabad erről bővebben beszélnünk.

Az első világháború után a „trianoni sokk” jó néhány területen megbénította a magyar tudományos életet, vagy lassan új irányba terelte azt. Ez történt a magyar névkutatással is. Míg PAIS DEZSŐ cikksorozata a régi magyar személynevekről (1921–22.) az előző korszak eredményének tekinthető, az 1920-as évek végétől új irányba fordult a névkutatás, és az 1930-as évek végére, 1940-es évek elejére megérett a kiadásra több olyan könyv, amelyik vagy a helynevek (ÚRHEGYI EMILIA, Turóc megye helynevei, 1939.), vagy a személynevek, vagy mindkét névtípus alapján a magyarság letelepedési elsőbbségét bizonyította. E könyvtípusnak több sorozata is volt (Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből; Település- és Népiségtörténeti Értekezések; Településtörténeti Tanulmányok), és olyan kiváló munkák jelentek meg bennük, mint SZABÓ ISTVÁN (1937.) Ugocsa, FÜGEDI ERIK (1938.) Nyitra, [H.] BALÁZS ÉVA (1939.) Kolozs, MAKSAI FERENC (1940.) Szatmár, JAKÓ ZSIGMOND (1940.) Bihar, BÉLAY VILMOS (1943.) Máramaros, MEZŐSI KÁROLY (1943.) Bihar megyéről szóló tanulmánykötete és még a felsoroltakon kívül is sok nagyszerű alkotás. A szerzők a lehető legnagyobb óvatossággal kezelték a tulajdonneveket (így például bizonytalan etimológiájúnak ítélték a *Pap, Orosz, Tatár, Tóth, Köves, Kövesdi, Csorba, Tolvaj, Ozsvát, Simon, Miska* stb. családneveket), mégis azt állapították meg, hogy a magyar anyanyelvűek korábban nagyobb számban szerepeltek a vizsgált területeken, s ezek a területek a trianoni határ melletti elcsatolt vidékek voltak. Különösen bizonyították ezt a megállapítást a dülönevek, határnevek vizsgálatai vagy csak felsorolásai is. Mindennek következtében a névkutatásra ráakasztották a „nacionalista”, „soviniszta”, „magyarkodó” stb. címkéket, s 1949–50 után Magyarországon is, de különösen a szomszédos országok magyar nyelvű publikációiban teljesen megszűntek a névtani közlések. Mondhatnók: stigmatizált, megbélyegzett tudomány lett a névtan, s beköszöntött az „onomatareakció” kora a magyar tudomány életében. Pais Dezső még az 1970-es években is nagy átéléssel mesélte a Kruzsokban, hogy milyen merészségnek számított az 1958-ban megtartott első magyar névtudományi konferencia megszervezése, s az utolsó pillanatig félték attól, hogy leállítják a konferencia megtartását. Ilyen körülmények között érthető, hogy Romániában magyar helynevek vizsgálatára, de még közlésére vonatkozó tanulmányok sem jelenhettek meg. (Az már más politikai szempontnak, a nyugati hatalmaktól való félelemnek a következménye volt, hogy a később lassan föléledő helynévközlések még az 1980-as években is csak térképek nélkül láthattak napvilágot Erdélyben, s Magyarországon is csak utak és szintvonalak nélküli térképeket lehetett közreadni.)

Szabó T. Attila 1946-tól Kolozsvár belterületének helynévvizsgálatain és egy-egy név néprajzi, nyelvtörténeti magyarázatán kívül nem közölhetett helyneveket. Ekkor fordult megújult érdeklődéssel a nyelvjárások, azon belül a személynevek felé, s 1956-ban közreadta a moldvai csángó nyelvjárás kicsinyítő-becéző képzőit, 1957-ben pedig csillagneveit tárgyaló cikkét, s foglalkozott a XVI–XVIII. századi magyar növény- és gyógyszervevekkel (1958.), 1959-ben pedig a XVII–XVIII. századi személynévgyűjtése alapján megírta az erdélyi jobbágyszökések névtani tanulságait. A becenevek rendszerezési problémáival először 1965-ben, Kriza János „Vadrózsák” című könyvének új kiadásában írt, majd egy évre rá közreadta nagyszerű munkáját a becenevek kategóriáiról. Később két jelentős tanulmányának is témája a történeti becenévrendszer: Kolozsvár (1968.) és Marosvásárhely (1971.)

„becejellegű” történeti adatait dolgozta föl igen aprólékos precizitással. Ezután már elsősorban válogatott munkái közzétételén és a megjelentethető Szótörténeti Táron dolgozott haláláig.

1958-ban a Magyar Nyelv hasábjain bemutatta hatalmas erdélyi történeti helynévgyűjtését, s ugyanerről, elsősorban román tanulságairól írt a Iorgu Iordan Emlékkönyvben is, de mindkét országban visszhangtalan maradt a beszámolója – sehol senki sem merte fölállalni a közzétételt. Legkedvesebb témájának azonban mindvégig a történeti helyneveket tartotta, s megjelentetésükről soha nem mondott le. 1986-ban, végrendeletszerű hagyatkozásában Ádám fiát és annak feleségét, Posgay Ildikót tekintette legalkalmasabbnak a közzétételre. Sajnos Szabó T. Ádám 1995-ben fiatalon, Kolozsvár anyagának megszerkesztése közben váratlanul elhunyt. A három kisgyermekkel magára maradt Posgay Ildikó meg sem kísérelhette a hihetetlen mennyiségű anyag rendezését, közzétételét. 1999-ben az OTKA hagyományos nyelvészetet értékelő vezetése és szakzsűrije támogatásának segítségével munkacsoportot szervezhettünk az anyag elrendezésére, számítógépre vitelére, megszerkesztésére, s eddig hét nagy egység (megye vagy székely szék) anyagát közzétettük. Új gazdasági helyzetünkben nem láthatjuk előre, hogy mi lesz a sorsa az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár teljessé tételének, nem beszélve az elengedhetetlen névmutató elkészítéséről.

Hogy mégse borulátással fejezzem be előadásom, Szabó T. Attilára kell hivatkoznom, aki minden remény és kilátás nélkül is haláláig dolgozott mind a helynevek gyűjtésén, mind a Szótörténeti Tárra adatainak közzétételén, s a munkát tartotta mindennél fontosabbnak, nem az elismerést, amit egyébként is legtöbbször csak az utókor ad meg.

HAJDÚ MIHÁLY

Attila T. Szabó the onomatologist

Attila T. Szabó was an excellent onomatologist; his scholarly career started with collecting toponyms. Throughout his life, he was considering publication of the historical place name material he had collected but, for political reasons, the possibility never arose. For a short time, then, he turned to studying personal names, especially historical nicknames; and after that, he began working on the monumental series of The Transylvanian Hungarian Historical Dictionary. Nevertheless, the publication of his data on historical place names, approximately a million items, was something he never totally gave up. Had it appeared in print, this huge Transylvanian historical place name material would have been very useful for the development of toponymy both in Hungary and in Romania. The manuscript collection that has survived among his posthumous papers will now be published by the Society of Hungarian Linguistics in some twelve volumes. The material of seven counties has already been published.

MIHÁLY HAJDÚ